

IJTIMOYIY DAVLAT TUSHUNCHASI VA UNING TAHLILI

Daler Ochilov

Berdaq nomidagi

Qoraqalpoq davlat universiteti

Yuridik fakulteti 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 1-moddasiga kiritilgan o‘zgartirishdan kelib chiqib, ijtimoiy davlat tushunchasi va uning tahliliga to‘xtalib o‘tilgan.*

Kalit so‘zlar: *Ijtimoiy davlat, huquqiy davlat, ijtimoiy yordam, jamoat ko‘magi, ijtimoiylik.*

O‘zbekiston – boshqaruvning respublika shakliga ega bo‘lgan suveren, demokratik, huquqiy, ijtimoiy va dunyoviy davlat.

Davlatning “O‘zbekiston Respublikasi” va “O‘zbekiston” degan nomlari bir ma‘noni anglatadi.

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining
1-moddasi.

Ijtimoiy davlat – bu har bir fuqaroning munosib turmush sifati va darajasiga erishish, ijtimoiy tafovutlarni yumshatish va muhtojlarga yordam berish uchun ijtimoiy adolat tamoyillariga muvofiq moddiy boyliklarni adolatli taqsimlashga qaratilgan davlat modelidir. Ijtimoiy davlatning funksiyalari ancha keng. Bular aholi bandligini ta‘minlash, jamiyat miqyosida moddiy boyliklarni byudjet yo‘li bilan muvozanatlash, mehnat sharoitlarini yaxshilash va muhofaza etish, ta‘lim-tarbiya borasida g‘amxo‘rlik qilish, odamlarga tirikchilik uchun eng kam me‘yorni belgilash, oilani himoyalash, ijtimoiy ta‘minot tizimini yo‘lga qo‘yish, sog‘liqni saqlash va sportni rivojlantirish kabi funksiyalardir. “Huquqiy davlat” va “ijtimoiy davlat” bir-biriga qarama-qarshi hodisa emas, balki inson manfaatlari va huquqlarini ustuvor biluvchi davlat rivojlanishining asoslaridir. Zero, huquqiy davlatning ham, ijtimoiy davlatning ham tub belgisi – inson huquqlarining ustuvorligini ta‘minlash, inson qadrini munosib darajaga ko‘tarishdir. Ushbu masalaga ana shunday yondashish to‘g‘ri bo‘ladi. Sababi, ijtimoiy davlat – ham aholi farovonligi darajasiga, ham uning davlat huquqiy-siyosiy holatidagi mavqeyiga bog‘liq²¹.

Ijtimoiy davlat insoniyat tarixiy taraqqiyotining muayyan davri mahsuli, davlatchilik rivojining maxsus bosqichi hisoblanadi. Ijtimoiy davlat g‘oyasi ancha oldin qaror topgan. Xususan, Qadimgi Rim imperiyasi zamonlarida “ijtimoiy yordam”, “jamoat ko‘magi” Nerva va Troya kabi imperatorlar davrida paydo bo‘lgan, ayniqsa Mark Avreli davrida keng yoyilgan. Faqat eramizning II asridan boshlab kambag‘allar va muhtojlarga tashkiliy yordam berish prinsipi umumbashariy e‘tirofqa sazovor bo‘ldi²².

Hozirgi talqindagi “ijtimoiy davlat” tushunchasini ilmiy muomalaga ilk bor 1850-yilda nemis olimi Lorens fon Shteyn kiritgan. Uning fikricha, davlat o‘z fuqarolarining ijtimoiy-

²¹ Ijtimoiy davlat. URL: <http://www.meningkonstitutsiyam.uz>

²² Mavrulov A. Ijtimoiy davlat va yangi ma‘naviy makon. –T.: “Yangi O‘zbekiston”, 2021-yil.

iqtisodiy rivojlanishiga hissa qo‘shishi, barcha ijtimoiy tabaqalar uchun o‘z hokimiyati orqali shaxsiy huquqlarda mutlaq tenglikni ta‘minlashi lozim. Shu tariqa nemis huquqshunoslari L.fon Shteyn, R.fon Mol, F.Lassal ijtimoiy davlat nazariyasining asoschilari sanaladilar va bu ta‘limot asosan XIX asrning ikkinchi yarmidan e‘tiboran shakllangan. “Ijtimoiy davlat” o‘z tarixiy rivojlanishida quyidagi bosqichlardan o‘tgan²³:

I bosqich – ijtimoiy davlat siyosatining vujudga kelishi (1880-1914-yillar);

II bosqich – ijtimoiy davlat siyosatining mujassamlashuvi va keng yoyilishi (1918-1940-yillar);

III bosqich – ijtimoiy davlat ta‘limotining “oltin asri” (1945-1975-yillar);

IV bosqich – ijtimoiy davlat siyosatining “tuzilmaviy takomillashuvi” (1990-yillardan hozirga qadar).

“Ijtimoiylik”ning asosiy sharti – inson shaxsiga, uning sha‘ni, qadr-qimmati, erkiga asrab-avaylab munosabatda bo‘lishdan iborat. Davlatning mohiyati uning faoliyat yo‘nalishlarida mujassamlashadi. Ijtimoiy davlatning mohiyati esa, uning oqilona ijtimoiy siyosatni ishlab chiqib amalga oshirishda, ayniqsa, inson va jamiyat manfaatlariga mos ijtimoiy funksiyalarni izchil ado etishida namoyon bo‘ladi. Shu bois bunday davlat faoliyatining muhim qismini ijtimoiy vazifalarni bajarish tashkil etadi. Ana shunday vazifalar faoliyatining mazmunini tashkil etgan demokratik davlatlar – ijtimoiy davlat sanalishi mumkin. Ijtimoiylik, avvalo, bu adolat, ya‘ni ko‘pchilikning manfaatiga muvofiqlikdir, ikkinchidan, insonlarning hamjihatligi, o‘zaro xayrixohligi ifodasidir. Shunga ko‘ra, hayotni adolatliroq qiladigan har qanday qoida, har qanday qonun, har qanday tartib tom ma‘noda ijtimoiydir²⁴.

Shu o‘rinda, ijtimoiy davlat tushunchasiga ta‘rif berishda o‘zbekistonlik siyosatshunos olim K. Rabbimovning quyidagi fikrlarini ham keltirib o‘tsak:

Ijtimoiy davlat – bu eng avvalo mas‘uliyat, chunki davlat, hukumat o‘z xalqini ijtimoiy himoya qilish borasida, konstitutsion majburiyatlar oladi. Qolaversa, bu – maqom, chunki dunyoning eng farovon davlatlari, aslida, ijtimoiy himoya tizimi ancha kuchli bo‘lgan davlatlar hisoblanadi. “Ijtimoiy davlat” tushunchasining asosida, fundamentida “tenglik” qadriyati yotadi. Insonlar, tabiatan, boshqalarga qaraganda kamsitilganroq bo‘lishni istashmaydi. Boshqalar tomonidan ekspluatatsiya qilinishni xohlamaydi.

O‘tgan XX asr – bu tenglik uchun har xil modellarning kurashuv asri bo‘ldi. Insonlarni teng qilish uchun, haybatli va totalitar davlatlar paydo bo‘ldi. SSSR va uning atrofidagi sotsialistik lager, Xitoy Xalq Respublikasi, Shimoliy Koreya va hokazolar, insonlarni teng qilish uchun erkinlikni bekor qilishdi. Ikkinchi yirik va ancha muvaffaqiyatli model, bu g‘arbiy Yevropa va boshqa qit‘alarda kuzatildi. Bunda, jamiyat erkin bo‘ladi, davlat huquqiy bo‘ladi. Insonlar va ijtimoiy qatlamlar o‘rtasida mavjud tafovutlar – repressiyalar yordamida emas, davlatning ijtimoiy himoya dasturlari orqali pasaytiriladi. Misol uchun, Germaniya yoki Kanada, yuqori darajadagi ijtimoiy davlatlar hisoblanadi. Bu davlatlarda, hukumatlar yoki maxsus tashkilotlar, yig‘ilgan soliqlardan juda ko‘p qatlamlarga kerakli miqdorda yordam beradi: bu – kam ta‘minlangan, ishsiz, boquvchisini yo‘qotgan, talabalar, yangi emigrantlar va hokazo. Bolali oilalar uchun doimiy yordam tizimlari mavjud.

²³ X.T. Odilqoriyev. Konstitutsiya va ijtimoiy davlatchilik. T.: “Yuridik adabiyotlar publish” 2022.

²⁴ X.T. Odilqoriyev. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. To‘ldirilgan, qayta ishlangan ikkinchi nashri. –T.: Adolat 2021. 503-bet.

Qolaversa, ijtimoiy davlatlarda normal ishlab turgan odamlarni ham ijtimoiy himoya qilish dasturlari juda kuchli. Ish beruvchilar o‘z ishchilarini istaganicha ekspluatatsiya qila olmaydi. Ish sharoitlari, ish vaqtlari juda aniq belgilangan. Ortiqcha har bir ish soatiga qo‘shimcha haq to‘lanadi. Misol uchun, g‘arbiy Yevropa davlatlarida kechki soat 9 dan tongi 5 gacha – tungi ish vaqti hisoblanadi va bu vaqt uchun ish beruvchilar 60 foiz qo‘shimcha haq to‘lashga majbur. Yoki, ishlovchining avtomashinasi ishga kelayotib yo‘lda buzilib qolsa, bu mashina ish vaqtida buzilgan hisoblanadi va unga ish beruvchi tomonidan ma‘lum miqdorda kompensatsiya to‘lanadi. Kimki bir soatlik uzoq masofadan ishga kelsa, uning oyligidan daromad solig‘i kam olinadi yoki umuman olinmaydi. Ijtimoiy davlatlarda bunday ijtimoiy himoya dasturlari juda ko‘p. Har bir davlatning o‘z modeli, o‘z an‘analari bor. Lekin, ijtimoiy davlatning maqsadi bitta – xalq orasida kambag‘al, qashshoq qatlam bo‘lmasligi, kengayib bormasligi kerak. Aholi orasida qiynalgan oilalarga, shaxslarga davlat yordam berib, ularning o‘nglanib ketishiga ko‘maklashmasa, ushbu jamiyatda qashshoqlar qatlami kengayib borib, bir kuni davlatning o‘zini kambag‘al, nochor va ijtimoiy ziddiyatlarga boy qilib qo‘yadi. Shuning uchun ham, qaysi davlatda qanchalik kuchli ijtimoiy himoya mavjud bo‘lsa, odamlar shunchalik farovon, ular o‘rtasidagi birdamlik shunchalik mustahkam bo‘ladi²⁵.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Ijtimoiy davlat. URL: <http://www.meningkonstitutsiyam.uz>
2. Mavrulov A. Ijtimoiy davlat va yangi ma‘naviy makon. –T.: “Yangi O‘zbekiston”, 2021-yil.
3. X.T. Odilqoriyev. Konstitutsiya va ijtimoiy davlatchilik. T.: “Yuridik adabiyotlar publish” 2022.
4. X.T.Odilqoriyev. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. To‘ldirilgan, qayta ishlangan ikkinchi nashri. –T.: Adolat 2021.
5. O‘zbekiston ijtimoiy davlat bo‘lishni eplay oladimi? URL: <https://kun.uz/uz>

²⁵ O‘zbekiston ijtimoiy davlat bo‘lishni eplay oladimi? URL: <https://kun.uz/uz>